

Δύο είδη της αρχαίας Μακεδονικής διαλέκτου

Emilio Crespo

Κύριε Πρύτανη,
Κυρία Αναπληρώτρια Πρύτανη,
Κύριε Κοσμήτορα,
Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίες και Κύριοι,

Ευχαριστήρια

Θα ήθελα να ξεκινήσω με αυτά τα λόγια για να ευχαριστήσω το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και, βέβαια, τον κ. Πρύτανη γι' αυτή την αναγόρευσή μου σε επίτιμο διδάκτορα. Είναι μεγάλη τιμή για μένα και θα φέρω με υπερηφάνεια αυτό τον τίτλο καθόλη τη διάρκεια της ζωής μου. Είμαι σίγουρος ότι αυτή η τιμή οφείλεται περισσότερο στην αποδεδειγμένη γενναιοδωρία αυτού του Πανεπιστημίου, όπως και στη φιλία μου με ορισμένους από τους καθηγητές του, και όχι τόσο στα προσόντα μου. Σας ευχαριστώ από καρδιάς.

Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Γιαννάκη που πήρε αυτή την πρωτοβουλία, καθώς και τους καθηγητές κ.Τσοχατζίδη και κυρία Μελίτα-Σταύρου οι οποίοι μαζί με τον κ. Γιαννάκη συγκρότησαν την Επιτροπή η οποία υπέβαλε και στήριξε την πρόταση απονομής αυτού του τίτλου ενώπιον του Τομέα Γλωσσολογίας και του Τμήματος Φιλολογίας αυτού του Πανεπιστημίου. Οι ίδιες ευχαριστίες οφείλονται και στον Πρόεδρο του Τμήματος Φιλολογίας κ. Μαυρουδή και στον Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής κ. Μαυροσκούφη για την αποδοχή της πρότασης του Τμήματος Φιλολογίας.

Η ερευνητική μου δραστηριότητα είναι στενά συνδεδεμένη με το Πανεπιστήμιό σας (και Πανεπιστήμιό μου πλέον!) εδώ και αρκετά χρόνια. Το επισκέφθηκα για πρώτη φορά πριν από 25 χρόνια για μια συμφωνία του προγράμματος κινητικότητας και ανταλλαγής μεταξύ φοιτητών και καθηγητών με το πανεπιστήμιό μου στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus. Τα τελευταία χρόνια το επισκέφθηκα τέσσερις φορές για να συμμετάσχω ή να συνδιοργανώσω συνέδρια και άλλες ερευνητικές δραστηριότητες, ενώ ήμουν μέλος μιας επιτροπής για την επιλογή ενός καθηγητή του Τμήματός σας. Συνεργάστηκα με καθηγητές αυτού του Πανεπιστημίου σε τέσσερα βιβλία και σε μία ηλεκτρονική έκδοση, συγκεκριμένα για την *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, ένα σημαντικό έργο για την υλοποίηση του οποίου συνεργάστηκαν πάνω από εκατό κορυφαίοι ελληνιστές και φιλόλογοι της αρχαίας ελληνικής από όλο τον κόσμο· το βιβλίο *Αρχαία Μακεδονία: γλώσσα, ιστορία, πολιτισμός*· το τριακοστό πέμπτο Ετήσιο Συνέδριο του Τομέα Γλωσσολογίας· τον τόμο *Ο γλωσσικός χάρτης της κεντρικής και βόρειας Ελλάδας κατά την αρχαιότητα*, και τον συλλογικό τόμο *Studies in the Ancient Greek Dialects: From Central Greece to the Black Sea*, που είναι το αποτέλεσμα δύο συνεδρίων που έλαβαν χώρα στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας το 2012 και το 2015 και που θα εκδοθεί σύντομα. Επίσης, το περασμένο έτος παρέδωσα στον

εκδότη, ο οποίος είναι καθηγητής σε αυτό το Πανεπιστήμιο, το κεφάλαιο που μου ανέθεσε να γράψω για ένα συλλογικό έργο σχετικά με τις διαλέκτους της αρχαίας ελληνικής, του οποίου η έκδοση επίκειται από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Η συνεργασία μου με αυτό το Πανεπιστήμιο θα συνεχιστεί για πολύ ακόμη, ελπίζω, αλλά τουλάχιστον έως τον Σεπτέμβριο του 2019, καθώς διάφοροι ερευνητές, μεταξύ των οποίων ο κ. Γιαννάκης και εγώ, εργαζόμαστε σε ένα κοινό ερευνητικό πρόγραμμα από την Ευρωπαϊκή Ένωση το οποίο ξεκινήσαμε τον περασμένο Οκτώβριο και θα διαρκέσει τρία χρόνια. Το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, το οποίο διευθύνει ο καθηγητής κ. Καζάζης, είναι συνεργαζόμενος φορέας αυτού του ερευνητικού προγράμματος.

Τα προσόντα στα οποία βασίστηκαν οι συνάδελφοι από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο για την απόδοση στο πρόσωπό μου αυτής της τιμής απορρέουν σε μεγάλο βαθμό από τα εκπαιδευτικά κέντρα στα οποία καταρτίστηκα και σπούδασα και οφείλονται στους δασκάλους μου οι οποίοι με μύησαν στη μελέτη της Ελληνικής Φιλολογίας. Θα ήθελα με την ευκαιρία να αποδώσω σε όλους αυτούς τον οφειλόμενο σεβασμό και αναγνώριση. Η Alma Mater μου είναι το Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης όπου σπούδασα από το 1968 έως το 1973. Οι καθηγητές μου της Κλασικής Φιλολογίας, εκείνα τα χρόνια, διακρίνονταν για την εργατικότητα και τη σωστή προετοιμασία τους και έχαιραν εξαιρετικής φήμης και εκτίμησης. Άφησαν ένα ανεξίτηλο αποτύπωμα σε πολλές γενιές φοιτητών και, φυσικά, σε εμένα. Θα αναφερθώ μόνον στους δύο με τους οποίους είχα μια πολύ στενή και μακρόχρονη σχέση: τους καθηγητές Martín Ruipérez και Antonio Ruiz de Elvira. Ο Ruipérez μου δίδαξε για τρία ακαδημαϊκά έτη Ελληνική Φιλολογία και Γλωσσολογία, με καθοδήγησε στη μεταπτυχιακή μου εργασία και ήταν επόπτης της διδακτορικής μου διατριβής. Ο Ruipérez ήταν ένας δημιουργικός και εξαιρετικά παραγωγικός φιλόλογος και γλωσσολόγος, στα ζητήματα της ιστορικής-συγκριτικής γλωσσολογίας και του δομισμού, όπως και της διαχρονικής φωνολογίας, ακολουθώντας το πρότυπο του μεγάλου ιστορικού γλωσσολόγου André Martinet. Από τον Ruiz de Elvira διδάχθηκα Κλασική Μυθολογία, Λατινική Λογοτεχνία και Φιλολογία κατά τη διάρκεια των τριών ετών των σπουδών μου στην Κλασική Φιλολογία. Αργότερα, μετά από τον γάμο μου με την αγαπημένη του κόρη, τη María Rosa, με στήριξε με την αγάπη του και την εμπιστοσύνη του. Διδάχθηκα μέσα από την έρευνα και το έργο του, καθώς επίσης και μέσα από τις συχνές οικογενειακές συζητήσεις οι οποίες ήταν για μένα μια πραγματική απόλαυση.

Εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στο Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης, στο οποίο εργάζομαι από το 1982. Το Πανεπιστήμιό μου μου παρέχει ένα δυναμικό και γεμάτο έμπνευση και κίνητρα περιβάλλον και με βοήθησε πολύ καθόλη την ατομική και ακαδημαϊκή μου πορεία. Οι φίλοι μου, οι συνάδελφοι και οι μαθητές μου βελτίωσαν την προσωπική μου ζωή, τις εμπειρίες μου όπως και την ακαδημαϊκή μου κατάρτιση. Ορισμένοι από αυτούς, από το Αυτόνομο και από το Complutense, είναι σήμερα εδώ για να με στηρίξουν και για να αποδείξουν έμπρακτα τη φιλία τους. Σας ευχαριστώ: η παρουσία σας σε αυτή την τελετή είναι μια ακόμα μεγάλη χαρά για εμένα.

Η οικογένειά μου με αγκάλιασε πάντα με την αγάπη της. Οι γονείς μου έδειχναν πάντοτε μεγάλη εμπιστοσύνη στο πρόσωπό μου και συμπαράσταση, και αυτό με βοήθησε πάρα πολύ. Η αδελφή μου πάντα με κοιτάζει με αγάπη και αντικειμενικότητα, και για αυτό εκτιμώ πάντοτε τις απόψεις της. Η σύζυγός μου, María Rosa, μου προσφέρει την τεράστια βοήθειά της από τότε που γνωριστήκαμε και επίσης με διδάσκει Φιλολογία. Τα τρία μας παιδιά, από τα οποία η μεγάλη μου κόρη βρίσκεται ανάμεσά μας, είναι μια αστείρευτη πηγή ενέργειας, που μόνο η ζωηράδα των πέντε εγγονών μου μπορεί να υπερβεί.

Τώρα θα επικεντρωθώ στο θέμα της ομιλίας μου, η οποία ασχολείται με την αρχαία Μακεδονική διάλεκτο της ελληνικής. Πιο συγκεκριμένα θα με απασχολήσει το θέμα της σύστασης της αρχαίας Μακεδονικής, αυτό που αποκαλώ στον τίτλο «Δύο είδη της αρχαίας Μακεδονικής διαλέκτου».

Δύο είδη της αρχαίας Μακεδονικής διαλέκτου

Τους τελευταίους μήνες, μια ομάδα αποτελούμενη από Έλληνες και Ισπανούς ερευνητές ξεκινήσαμε την υλοποίηση ενός ερευνητικού προγράμματος σχετικά με την εξαφάνιση των διαλέκτων και την εξέλιξη της Κοινής στη βόρεια Ελλάδα κατά την αρχαιότητα. Αυτό το έργο, διάρκειας τριών ετών, χρηματοδοτείται από ευρωπαϊκά κεφάλαια στο πλαίσιο του προγράμματος HERA (αρκτικόλεξο του Humanities in the European Research Area). Το αντικείμενο είναι η ανασύνθεση, με τις μεθόδους της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας, της διαδικασίας εξαφάνισης των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων που μιλούνταν στην Ήπειρο και στο αρχαίο βασίλειο της Μακεδονίας και της αντικατάστασής τους με την αττικοϊωνική Κοινή, τουλάχιστον στο επίπεδο της γραπτής επικοινωνίας. Το έργο αυτό αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος το οποίο υλοποιείται σε πέντε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, στο πλαίσιο του οποίου μελετούμε διάφορες πολύγλωσσες κοινωνίες της αρχαίας Ευρώπης, με στόχο αφ' ενός την ανασύνθεση της σχέσης ανάμεσα σε κυρίαρχες και μειονοτικές γλώσσες στις ευρωπαϊκές κοινωνίες του παρελθόντος και αφ' ετέρου την εξαγωγή διδαγμάτων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μελλοντικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στη συνέχεια θα αναφερθώ σε ορισμένα προκαταρκτικά αποτελέσματα που αφορούν τις ελληνικές διαλέκτους του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας.

Ένα σημαντικό μέρος από τις νεότερες ανακαλύψεις των τελευταίων δεκαετιών προέκυψε από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε γύρω από το αρχαίο βασίλειο της Μακεδονίας. Ας θυμηθούμε την ανακάλυψη του παύρου του Δερβενίου, των βασιλικών τάφων της Βεργίνας, τις ανασκαφές της Πέλλας, όπου αποκαλύφθηκε ο γνωστός κατάδεσμος της Πέλλας και ο αποκαλούμενος "τάφος των φιλοσόφων", τον τάφο της Κρίσεως κοντά στη Μιέζα, τον μεγάλο τάφο της Αμφίπολης και τις ανασκαφές και τα ευρήματα του "Υπογείου" στη Μεθώνη Περιρίας, μεταξύ άλλων.

Τα ευρήματα των τελευταίων δεκαετιών στο αρχαίο βασίλειο της Μακεδονίας και, γενικά, στη βόρεια Ελλάδα κατά την αρχαιότητα και οι δημοσιεύσεις των γραπτών τεκμηρίων αυτής της γεωγραφικής περιοχής — με την πρόσφατη έκδοση του έργου *Τα*

χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης— δημιούργησαν μεγάλες προσδοκίες για τον εμπλουτισμό της γνώσης μας για αυτό το θέμα. Αντιλαμβανόμαστε τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζουμε: από τη μία μεριά, η έλλειψη, η συντομία, η όψιμη χρονολογία των γραπτών που ανακαλύφθηκαν από την άλλη, η φύση του διαθέσιμου υλικού, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των τεκμηριωμένων λέξεων είναι ανθρωπωνύμια, και αυτοί οι όροι δεν είναι οι πλέον κατάλληλοι για να προσδιοριστεί με σαφήνεια μια διάλεκτος.

Παρόλα ταύτα, η πρόσφατη δημοσίευση της δίτομης έκδοσης του έργου *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας, Τεύχος Β', Μέρος Α' - Β'*, Αθήνα 2015, στο οποίο περιλαμβάνονται εξακόσια τριάντα δύο κείμενα εκ των οποίων εκατόν οχτώ δημοσιεύονται εδώ για πρώτη φορά, μαζί με τις προηγούμενες εκδόσεις των επιγραφών της Βέροιας και του Ιερού της Λευκόπετρας, συμπληρώνει την έκδοση των επιγραφών της Βοττίας. Αυτές οι δημοσιεύσεις ανοίγουν νέες προοπτικές για τη μελέτη των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων που μιλούνταν στη γεωγραφική περιοχή όπου βρίσκονταν οι Αιγές και η Πέλλα, οι διαδοχικές πρωτεύουσες του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας. Δυστυχώς, το μεγαλύτερο μέρος των επιγραφικών κειμένων ανήκουν στην ελληνιστική εποχή ή στην εποχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας και μόνο περιλαμβάνουν ανθρωπωνύμια χαραγμένα επάνω σε επιτύμβιες στήλες. Δεν υπάρχουν μεγαλύτερα κείμενα της κλασικής εποχής (για να μη μιλήσουμε για την αρχαϊκή εποχή) που να επιτρέπουν τη δυνατότητα μιας πλήρους περιγραφής της μακεδονικής διαλέκτου της αρχαίας ελληνικής. Παρόλα αυτά, προσφέρουν νέα στοιχεία για τις τοπικές διαλεκτικές παραλλαγές. Σκοπός αυτής της διάλεξης είναι η αναγνώριση και η ιστορική ερμηνεία ακριβώς τέτοιων γλωσσικών παραλλαγών που μας προσφέρουν τα έγγραφα της Μακεδονίας.

Κοινά χαρακτηριστικά στις επιγραφές των Αιγών και της Πέλλας

Μια ανάγνωση των επιγραφικών και άλλων μαρτυριών που βρέθηκαν στις Αιγές και στην Πέλλα (όπως είναι χρυσά επιστόμια και φύλλα που περιέχουν αρές), όχι όμως λογοτεχνικών κειμένων, αναδεικνύουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των δύο διαδοχικών πρωτευουσών του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας.

Πρώτον, τα γραπτά τεκμήρια που διατηρήθηκαν είναι γραμμένα σε δύο διαφορετικές διαλέκτους: μία πρώτη, την οποία μπορούμε να ονομάσουμε συμβατικά «αττική-ιωνική-κοινή», ονομασία η οποία υποδεικνύει ότι δεν υπάρχουν χαρακτηριστικά που να επιτρέπουν να αποδοθεί ένα κείμενο στη μία ή στην άλλη από αυτές τις διαλέκτους, και μία άλλη την οποία μπορούμε να ονομάσουμε «δωρική-βορειοδυτική» στο μέτρο που δεν είναι δυνατόν να αποδώσουμε ένα κείμενο σε μια συγκεκριμένη «δωρική ή βορειοδυτική» διάλεκτο. Ορισμένα από τα κείμενα είναι υβρίδια και αντανακλούν χαρακτηριστικά και των δύο παραλλαγών.

Ο πάπυρος του Δερβενίου είναι γραμμένος σε ένα υβριδικό είδος που συνδυάζει ιωνικά και αττικά στοιχεία και που παρουσιάζει ένα τουλάχιστον σίγουρο δωρικό στοιχείο.

Δεύτερον, το μεγαλύτερο μέρος των ανθρωπωνυμίων που μαρτυρούνται στις επιγραφές των Αιγών και της Πέλλας αποτελούν τμήμα του κοινού ταμείου των επιγραφών της Μακεδονίας.

Τρίτον, στα επιγραφικά κείμενα των Αιγών και της Πέλλας εμφανίζεται ένας σχετικά υψηλός βαθμός σύγχυσης ανάμεσα στις γραφές <Ε, Η, Ι, ΕΙ> καθώς και ανάμεσα στα <Ο, Ω, ΟΥ>. Η ερμηνεία αυτών των γραφικών εναλλαγών δεν είναι σαφής. Μπορούν να υποδεικνύουν ότι το Ε προφερόταν ως κλειστό και γινόταν Ι, ή ότι οι ομιλητές άνοιγαν τη προφορά του Ι και του Υ τα οποία γίνονταν έτσι Ε και Ο, αντίστοιχα, ή απλά ότι πρόκειται για λάθη στη γραφή.

Ο κατάδεσμος της Πέλλας που δημοσιεύτηκε τη δεκαετία του χίλια εννεακόσια ενενήντα αντανακλά πιστά εκείνα τα «δωρικά-βορειοδυτικά» χαρακτηριστικά που υπάρχουν στα επιγραφικά κείμενα που ανακαλύφθηκαν στην Πέλλα. Παρατηρούνται διάφορες περιπτώσεις σύγχυσης ανάμεσα στα ίδια γράμματα <Ε, Η, Ι, ΕΙ> και <Ο, Ω, ΟΥ>, καθώς και μια δωρική διαλεκτική παραλλαγή. Από την άλλη πλευρά, εκείνο που καθιστά αυτόν τον κατάδεσμο ένα κείμενο με ιδιαίτερη σημασία είναι το γεγονός ότι επιβεβαιώνει χαρακτηριστικά που υποδεικνύουν μια παραλλαγή δωρικής διαλέκτου που δεν συμπίπτει με καμία άλλη δωρική παραλλαγή. Στον κατάδεσμο της Πέλλας μαρτυρείται μια τοπική διάλεκτος. Τα μακεδονικά επιγραφικά κείμενα τα οποία ταξινομήσαμε νωρίτερα ως δωρικά-βορειοδυτικά πιθανώς εκπροσωπούν επίσης την ίδια τοπική διάλεκτο. Αλλά ο σύντομος χαρακτήρας αυτών των τεκμηρίων που έχουν εκδοθεί δεν επιτρέπει την περιγραφή περισσότερων χαρακτηριστικών της τοπικής βορειοδυτικής δωρικής διαλέκτου που μιλιόταν στο αρχαίο βασίλειο της Μακεδονίας.

Διαφορές μεταξύ των επιγραφών των Αιγών και της Πέλλας

Παρά την ανεπάρκεια του υλικού, υπάρχουν δύο διαφορές μεταξύ των διαλεκτικών στοιχείων που μας προσφέρουν οι επιγραφές των Αιγών και της Πέλλας. Αυτές οι διαφορές έχουν σχέση με τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της μακεδονικής διαλέκτου. Ενώ σε ογδόντα επιγραφές των Αιγών υπάρχουν τέσσερα παραδείγματα όπου χρησιμοποιούνται τα σύμφωνα Β, Δ, Γ, αντί των Φ, Θ, Χ, αντίστοιχα, στις εκατόν πενήντα επιγραφές από την Πέλλα δεν υπάρχει κανένα παράδειγμα αυτού του τύπου. Υπάρχει μόνο ένα¹ στην Τύρισσα, πόλη πλησίον της Πέλλας, εάν είναι σωστή η ανάγνωση που πραγματοποίησαν οι εκδότες του τόμου *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας*.

Εκτός από τις Αιγές και την Πέλλα, τα υπόλοιπα παραδείγματα με τη χρήση των ηχηρών συμφώνων Β, Δ, Γ αντί των άηχων δασέων Φ, Θ, Χ που έχουν τεκμηριωθεί προέρχονται από τη Βέροια και την Άνω Μακεδονία (Λυγκηστis), δηλαδή, από τον αρχαίο πυρήνα του βασιλείου, όχι από τις πεδιάδες (ούτε από την υπόλοιπη Κάτω Μακεδονία ούτε από τα νότια εδάφη της Παιονίας (Πέλλα, Ιχναί) και τη Μυγδονία (Χαλαστρά, Σίνδος, Θέρμες, Λητή) που κατακτήθηκαν μετά τους μηδικούς πολέμους. Ωστόσο μερικά —πιθανώς δευτερογενή— παραδείγματα εμφανίζονται στις

¹ Το όνομα *Βάλακρος*.

επιγραφές που βρέθηκαν σε εδάφη που κατακτήθηκαν από τον Φίλιππο ανατολικά του ποταμού Στρυμόνα (Νέος Μαρμαράς) και στην Αμφίπολη².

Ένα άλλο γνωστό χαρακτηριστικό της μακεδονικής διαλέκτου είναι η εμφάνιση των ηχηρών συμφώνων αντί για τα αντίστοιχα άηχα στιγμιαία. Στις Αιγές υπάρχουν πέντε περιπτώσεις όπου εμφανίζεται το Γ αντί του Κ, ενώ στην Πέλλα δεν υπάρχει ούτε μία τέτοια περίπτωση. Στη Λευκόπετρα μαρτυρούνται ορισμένα αντιπαραδείγματα όπου χρησιμοποιείται το Π αντί του Β, τα οποία όμως θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως υπερδιорθώσεις³.

Τα γνωστά μέχρι σήμερα στοιχεία αποδεικνύουν ότι η χρήση των ηχηρών Β, Δ, Γ αντί των άηχων δασέων Φ, Θ, Χ ή αντί των άηχων κλειστών Π, Τ, Κ τεκμηριώνεται ειδικά στην περιοχή του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας, αλλά όχι στα εδάφη της Κάτω Μακεδονίας. Τα στοιχεία είναι λιγοστά και επομένως η ισχύς του επιχειρήματος ότι αυτό το ισόγλωσσο μπορεί να διακρίνει δύο διαλεκτικές παραλλαγές είναι κάπως περιορισμένη. Είναι όμως η πιο πιθανή εκδοχή με βάση το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας. Ελπίζουμε ότι η ανεύρεση και άλλων επιγραφών θα επιβεβαιώσει (ή θα διαψεύσει) την παραπάνω εκδοχή.

Η διάκριση δύο διαλεκτικών περιοχών εντός του βασιλείου της Μακεδονίας με βάση την ύπαρξη ή όχι των γραφικών εναλλαγών μεταξύ των ηχηρών <Β, Δ, Γ> και των δασέων <Φ, Θ, Χ> ή των άηχων <Π, Τ, Κ> ταιριάζει απόλυτα με την εκδοχή που διατύπωσαν οι ιστορικοί, βασιζόμενοι σε ιστορικά στοιχεία. Οι ιστορικοί που μελέτησαν αυτό το ζήτημα συμφωνούν ότι η μεταφορά της πρωτεύουσας έλαβε χώρα την εποχή του Αρχελάου Α΄ (413-399 π.Χ.), του βασιλιά ο οποίος είχε προσκαλέσει στην αυλή τον Ευριπίδη και τον Αγάθωνα των Αθηνών, όπως και τον ζωγράφο Ζεύξη, τον πιο διάσημο της εποχής του, ή την εποχή του Αμύντα Γ΄ (393 και 392-370 π.Χ.). Είναι σαφές ότι ο Αρχέλαος επεδίωκε τη διεθνοποίηση του Μακεδονικού βασιλείου. Η μεταφορά της πρωτεύουσας είχε πολιτικό σκοπό να ελέγξει τις “συμμάχους πόλεις” οι οποίες είχαν ενσωματωθεί στο μακεδονικό βασίλειο μετά τους μηδικούς πολέμους και πιθανόν διέθεταν καταστατικό πόλεων, αλλά όχι εθνών. Η μεταφορά της μακεδονικής πρωτεύουσας από τις Αιγές, στο εσωτερικό του βασιλείου, στην Πέλλα, η οποία είχε πρόσβαση στη θάλασσα μέσω των εκβολών του ποταμού Λουδία, ταιριάζει θαυμάσια με τον στόχο του βασιλιά να επιβάλει την επικυριαρχία του στις «συμμάχους πόλεις». Συνέπειες αυτής της πολιτικής ήταν η γλωσσική σύγκλιση και η διεθνοποίηση. Ένα άλλο στοιχείο που μπορεί να ενισχύσει αυτή την άποψη είναι το εξής: Ενώ στις Αιγές εμφανίζεται μόνο ένας ξένος, στα κείμενα της Πέλλας ο αριθμός των καταγεγραμμένων ξένων ανέρχεται στους επτά. Από κάθε άποψη, η Πέλλα ήταν η πιο σημαντική πόλη της Μακεδονίας ήδη το 380 π.Χ., γι’ αυτό και ο Ξενοφών την αποκαλούσε «μεγίστη τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων» (cf. Ξ., Έλλ. 5,2,13).

² Ο τύπος *βεφαίως* είναι υπερδιόρθωση αντί του *βεθαίως*), καθώς και στη Μεθώνη το *Βουλομάγα* με το αρχικό γράμμα <Φ> διορθωμένο με ΒΟ η αντίστροφα.

³ *ὕπροσσηνε* αντί του *ὕβρισθῆναι* και *ὕπρειση* αντί του *ὕβρειση*.

Η υιοθέτηση της αττικής διαλέκτου

Τα επιγραφικά κείμενα στα οποία μαρτυρείται ο διαλεκτικός τύπος τον οποίο συμβατικά ονομάζουμε «αττικο-ιωνική-κοινή» δεν αντιπροσωπεύουν μια παραδοσιακή τοπική διάλεκτο σ' αυτή τη γεωγραφική περιοχή, αλλά είναι πιθανώς το αποτέλεσμα της υιοθέτησης ενός ξένου τοπικού διαλεκτικού τύπου.

Ενώ τα ελληνικά πολιτικά κέντρα που βρίσκονται στον νότο της Μακεδονίας εμφανίζουν μια σχετικά ομοιόμορφη διαλεκτική εικόνα, που απειλείται μόνο από την ανάδυση της κοινής, το αρχαίο Μακεδονικό βασίλειο στερείται διαλεκτικής ομοιομορφίας ήδη από τις πρώιμες επιγραφές. Αυτή η παραλλαγή οφείλεται εν μέρει στις κατακτήσεις παλαιών αποικιών από τους Μακεδόνες βασιλείς κατά την περίοδο μεταξύ των μηδικών πολέμων και των μέσων του 4ου π.Χ. αιώνα, όταν το μακεδονικό βασίλειο εξαπλώθηκε από τον Φίλιππο Β' στη Χαλκιδική Χερσόνησο και προς τα Ανατολικά σε περιοχές τις οποίες έως τότε κατείχαν θρακικοί λαοί⁴.

Μπορούμε να φανταστούμε αυτό που συνέβη μετά από τις κατακτήσεις αν σκεφτούμε αυτό που επανηλειμμένα έχει συμβεί στην πρόσφατη ιστορία ανά τον κόσμο. Οι πληθυσμοί οι οποίοι, προερχόμενοι από διαφορετικά μέρη και μιλώντας διαφορετικές διαλέκτους μιας γλώσσας, εγκαταστάθηκαν σε νέες πόλεις έχασαν τις παλαιές διαλέκτους τις οποίες μιλούσαν όταν έφτασαν στη νέα πόλη και δημιούργησαν μια νέα διάλεκτο, η οποία διατηρεί στοιχεία των διαφόρων διαλέκτων που μιλούσαν οι πρώτοι κάτοικοι, και αυτό έγινε μέσα σε τρεις γενεές. Τούτο συνέβη πρόσφατα με μετανάστες των τελευταίων δεκαετιών στην Αμερική ή την Αυστραλία και αλλού, και το ίδιο πιθανώς συνέβη στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου κατά την ελληνιστική εποχή.

Το μακεδονικό βασίλειο έπαιξε έναν ρόλο-κλειδί στη δημιουργία και διάδοση της αττικοϊωνικής κοινής⁵. Όπως είναι γνωστό, τα πρώτα επίσημα γραπτά του μακεδονικού βασιλείου βρέθηκαν εκτός του μακεδονικού βασιλείου και είναι γραμμένα στην κοινή. Κατά πάσα πιθανότητα, η μακεδονική αυλή υιοθέτησε (και επέβαλε) έναν τύπο γλώσσας βασισμένο στην ομιλούμενη αττική διάλεκτο εκτός των συνόρων της Αττικής. Αυτός ο τύπος εξελίχθηκε σταδιακά και έγινε το επίσημο όργανο για τη γραπτή και πιθανόν για την ομιλούμενη τυπική επικοινωνία⁶. Δεν

⁴ Σε άλλες περιοχές του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας αναγράφονται διαφορετικές διαλέκτοι: ιωνική βορειοδυτική στις ευβοϊκές αποικίες (Ολυνθος, Τορώνη, Δίκαια, Μένδη [αποικία της Ερέτριας], Αμφίπολις [αποικία των Αθηνών που ιδρύθηκε το 437]), νησιωτική ιωνική στις αποικίες που ιδρύθηκαν από τις Κυκλαδικές νήσους (Άκανθος, Στάγειρα, Εννέα Οδοί, Σκιώνη), αττική στις πόλεις οι οποίες ήταν μέλη της Δηλιακής Συμμαχίας (Αργίλος, Βέργη, Μεθώνη [αποικία της Ερέτριας], Ηράκλειον [μακεδονική πόλη], Άφυτις, κτλ.), κορινθιακή (Ποτίδαια), και κοινή αττικοϊωνική. Οι πόλεις Τορώνη, Άκανθος, Μένδη, Σκιώνη και Αμφίπολις μετά το 424 π.Χ. δεν συμμετείχαν στο Κοινό των Χαλκιδίων, αλλά συνεργάζονταν με τις πόλεις οι οποίες ήταν εχθρικές προς την Αθήνα.

⁵ Όπως προτείνουν με αξιόπιστα επιχειρήματα οι Brixhe-Panayotou (Verbum 11, 1988, 245-260).

⁶ Η σύγχρονη κοινή Ελληνική ήταν επίσης το αποτέλεσμα μιας συνειδητής επιλογής.

γνωρίζουμε τους λόγους ούτε τον ακριβή χρόνο, αλλά μπορούμε να κάνουμε κάποιες υποθέσεις γύρω από αυτό το ζήτημα⁷.

Όσον αφορά τον ακριβή χρόνο κατά τον οποίο το μακεδονικό βασίλειο έλαβε την απόφαση να υιοθετήσει την αττική διάλεκτο, αξίζει τον κόπο να τονίσουμε ότι μια επιγραφή (IGII² 236, 338/7 B.C.) που βρέθηκε στην Αθήνα, όπου καταγράφεται ο όρκος των Αθηναίων ως μελών της Κορινθιακής Συμμαχίας, στην οποία ο Φίλιππος Β΄ εκλέχτηκε ανώτερος στρατιωτικός διοικητής της γενικής συμμαχίας, μαρτυρεί τους τύπους *θάλασσαν* και *Θεσσαλῶν* με διπλό -σσ-, και όχι με διπλό -ττ-. Όντως, η ημερομηνία της ίδρυσης της Κορινθιακής Συμμαχίας αποτελεί την πιο παλαιά μαρτυρία του διπλού -σσ- στην Αθήνα, ένα από τα διακριτικά χαρακτηριστικά εκείνης της διαλέκτου που αργότερα θα ονομαζόταν «κοινή». Είναι πιθανό ότι στη συνέλευση της Κορίνθου, στην οποία τα ελληνικά κράτη υπέγραψαν την κοινή ειρήνη υπό την ηγεσία του Φιλίππου Β΄, το μακεδονικό βασίλειο όχι μόνον επέβαλε το περιεχόμενο της συμφωνίας αλλά προσδιόρισε και τη μορφή της γλώσσας που με τον καιρό θα γινόταν γνωστή ως «κοινή».

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, τα γλωσσικά στοιχεία που διαθέτουμε μας επιτρέπουν να καθορίσουμε ένα ισόγλωσσο που διαχωρίζει τον αρχικό πυρήνα του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας (Άνω Μακεδονία, Αιγές και Βέροια), όπου τα ηχηρά σύμφωνα <Β, Δ, Γ> εμφανίζονται περιστασιακά αντί των άηχων δασέων <Φ, Θ, Χ> ή των άηχων κλειστών <Π, Τ, Κ>, σε αντίθεση με τις “συμμάχους πόλεις” της Κάτω Μακεδονίας και της Πέλλας όπως και στις μετέπειτα νέες κατακτήσεις στα ανατολικά του Αξιού ποταμού. Σε όλες αυτές τις περιοχές, όπως και στις υπόλοιπες ελληνικές διαλέκτους, δεν εμφανίζονται τέτοιες εναλλακτικές γραφές. Αυτή η διάκριση συμφωνεί απόλυτα με τα ιστορικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας και με τις θεωρίες που έχουν διατυπωθεί από τους ιστορικούς.

Η συνύπαρξη διαφόρων γλωσσικών παραλλαγών στο αρχαίο βασίλειο της Μακεδονίας και η απουσία κάποιας γραπτής μορφής της τοπικής μακεδονικής διαλέκτου πιθανόν βοήθησαν στο να υιοθετηθεί η παραλλαγή της «αττικοϊωνικής-κοινής» σε σύντομο χρονικό διάστημα ως γλωσσικός τύπος για τα επίσημα έγγραφα του βασιλείου. Η υιοθέτηση της αττικοϊωνικής-κοινής ήταν ένα βήμα προς την κατεύθυνση της γλωσσικής σύγκλισης και της κοινωνικής διεθνοποίησης του μακεδονικού βασιλείου.

Ένας από τους σκοπούς αυτής της διάλεξης ήταν να καταδειχθεί η χρησιμότητα των πορισμάτων της ιστορικής γλωσσολογίας προκειμένου να περιγραφούν οι κοινωνικές

⁷ “Η αύξηση των επιγραφικών κειμένων συνδέεται με τον ηγετικό ρόλο της Μακεδονίας από τα μέσα του 4ου π. Χ. αιώνα, γεγονός που κατά κάποιον τρόπο υποχρέωσε τους Μακεδόνες να υιοθετήσουν το μιλησιακό αλφάβητο και την αττική κοινή ως όργανο κταρχήν της γραπτής επικοινωνίας” (Α. Παναγιώτου στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη, 2014, 373).

συνθήκες και εξελίξεις κάθε ιστορικής περιόδου. Προσπάθησα να δείξω ότι η γλωσσολογία είναι απαραίτητη για τη γνώση της ιστορίας. Ελπίζω να τα κατάφερα.

Σας ευχαριστώ!